

ocene in poročila o publikacijah

Anton Ožinger, Vizitacije savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751-1773 (Carlo M. d'Attems, Vizitacijski zapisniki 1752-1774, zvezek 2), Ljubljana 1991, 922 strani, 7 kart in 10 slikovnih prilog

France M. Dolinar

Prijetno dolžnost imam predstaviti Vam lepo in pomembno knjigo svojega dolgoletnega prijatelja in kolega mariborskega škofijskega arhivarja prof. Antona Ožingerja. Gre za prvo knjigo obsežnega **mednarodnega projekta** izdaje vizitacijskih zapisnikov prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsja 1752-1774. Projekt se je rodil ob pripravah na mednarodni in interdisciplinarni simpozij o nadškofu Attemsju, ki je bil od 6. do 8. oktobra 1988 v Gorici. Dve leti pozneje je izšel tudi zbornik predavanj tega simpozija (prim. oceno v: ZČ 45/1991/162-165).

Pohudo za izdajo vizitacijskih zapisnikov nadškofa Attemsja je dal italijanski zgodovinar Gabriele De Rosa, danes senator v italijanskem parlamentu v Rimu. De Rosa je kot izreden poznavalec italijanskih cerkvenih arhivov postal pozoren na fond Attemsovih vizitacij v Nadškofijskem arhivu v Gorici. Na sejah pripravljalnega odbora je večkrat poudaril, da ne pozna enakovrednega vira, ki bi v tem času nudil tako podrobno informacijo o ljudeh in krajih v Srednji Evropi in to na tako obsežnem, etnično, kulturno in jezikovno tako razgibanem področju, kot je bila takrat goriška nadškofija. De Rosa uvršča Attemsja med velike osebnosti italijanske katoliške obnove. Čeprav je živel v drugem času in v drugačnih okoliščinah, ga postavlja ob bok nosilecema italijanske katoliške obnove, milanškemu nadškofu Karlu Boromejskemu in padovanskemu nadškofu Gregoriju Barbarigi. Osvetlitvi osebnosti nadškofa Attemsja in njegovega pastoralnega dela je bil namenjen omenjeni simpozij v Gorici leta 1988. **Objava vizitacijskih zapisnikov** pa prinaša mnogo več, saj so po De Rosovih besedah ti zapisniki »nadvse bogati pomniki že pozabljenih človeških in verskih dejstev ... v tej večnarodnostni škofiji ... na stičišču različnih kultur in nehomogenem pa težko dostopnem ozemlju« (Carlo M. d'Attems, *primo arcivescovo di Gorizia 1752-1774*, zvezek 2, *Atti del Convegno*, Gorizia 1990, 9-10). Ti zapisniki nam, kot je De Rosa zapisal na drugem mestu, »omogočajo spoznati kulture in mišljenja krajevnih prebivaleev, ter zapletena vprašanja cerkvene organizacije.« (Carlo M. d'Attems *primo arcivescovo di Gorizia 1752-1774*, zve-

zek 1, *Studi introduttivi*, Gorizia 1988, 11).

V projekt so se istočasno **vkjučile tri dežele**: L'istituto di Storia Sociale e Religiosa v Gorici obdeluje tisti del goriške nadškofije, ki je danes v Italiji. Dela potekajo po načrtu in verjetno lahko že v prihodnjem letu pričakujemo naslednji zvezek naše zbirke, ki bo imela številko ena. To smo namreč prihranili Gorici kot sedežu nadškofije. Tudi korški del nekdanje goriške nadškofije, ki danes leži v Avstriji, je že transliteriran. Celovski škofijski arhivar dr. Peter Tropper pripravlja opombe in piše uvodni tekst. Izid knjige je prav tako napovedan za prihodnje leto.

Slovenec je pripadel največji delež, saj je nekdanja goriška nadškofija, z izjemo župnij ljubljanske škofije, v Attemsovem času pokrivala celotno slovensko narodnostno ozemlje južno od Drave. Prijatelj Ožinger se je pred dvema letoma resno lotil dela in tako danes v tem krogu predstavljamo sad njegovega dela. Morda ne bo odveč povedati najprej nekaj besed o **vizitacijskih zapisnikih kot zgodovinskem viru**, zlasti še, ker ga naši zgodovinarji mnogokrat napačno interpretirajo. Najbolj se ga vesele seveda umetnostni zgodovinarji, saj jim prinaša vrsto podatkov o naši kulturni dediščini, tudi tisti, ki jo je že nagrizel zob časa, ali pa je postala žrtev nesmiselnih posegov vanjo v preteklosti. Ostali zgodovinarji pa, razen da iz teh zapisnikov eitirajo posamezne negativne pojave, ki jih nato posplošujejo, kot da ne vedo z njimi kaj početi. In vendar nam ti zapisniki nudijo izredne podatke tudi za versko in cerkveno ter socialno in kulturno zgodovino.

Vizitacijski zapisniki so nastali **iz potrebe tridentinske obnove katoliške Cerkve**. Na tridentinskem koncilu (1545-1563) so bile norme katoliške obnove zelo jasno določene, škofom pa naloženo, da jih čimprej uresničijo v svojih škofijah. Nadzor nad potekom obnove so omogočale redne vizitacije škofije, ki jim je tridentinski koncil določil predpisano obliko in podroben vprašalnik. Škofje so morale odkrivati nepravilnosti, zato si tistega, kar je ustrezalo tridentinskim normam niso zapisovali. Zato nas ne smejo zavesti nepravilnosti, ki so zapisane v vizitacijskih zapisnikih, češ, takšno je bilo takrat

stanje na Slovenskem. Da bi te podatke **pravilno ovrednotili**, se moramo najprej temeljito poučiti o idealu tridentinske Cerkve. Nato moramo ugotoviti skupno število duhovnikov in vernikov v določeni škofiji, ali v našem primeru arhidiakonatu, in na podlagi teh podatkov izračunati procent odstopanja od zažrtanega ideala. Naj za primer navedem poročilo za dolenski arhidiakonot leta 1600. Arhidiakon je v svojem poročilu porabil skorajda 50 strani, da je ožigosal konkubinat v svojem arhidiakonatu. Pri podrobni analizi njegovih poročil pa zvedemo, da sta bila od osemdesetih duhovnikov v njegovem arhidiakonatu konkubinata osumljena dva (govor je o sumu in ne o dokazanem konkubinatu). In prav ta zadnji podatek o dveh od osemdesetih izpuste vsi, ki to poročilo citirajo in tako dobi človek vtis, da je bila vsa dolenska duhovščina v tem času dvomljive vrednosti. Iz tridentinske sheme cerkvene obnove, ki jo mora imeti bralec ne prestando pred očmi, pa nam ti skopji, največkrat v telegrafskem stilu zapisani podatki govorijo o vernosti našega človeka, obliki in vsebini njegove pobožnosti, govore nam o medsebojnih človeških odnosih in socialnem stanju naših ljudi.

Pri transliteraciji tekstov se je Ožinger prilagodil navodilom, ki jih je izdelal pripravljalni odbor v Gorici pod vodstvom prof. De Rosa. Jezik, z redkimi izjemami latinski, je lahek in preprost. Nekaj problemov je imel z razvozlanjem kratice, za katere v tem času ni več pravil, ampak jih je pisec čisto prilagajal svojim potrebam. Precej preglavje mu je povzročala tudi pisava, zlasti tam, kjer je predloga v izredno slabem materialnem stanju. Nekoliko več pozornosti pa zasluži seveda njegova **uvodna študija Cerkevne razmere v oglejskem patriarhatu sredi 18. stoletja in ustanovitev goriške nadškofije** (str. 11-47). Študija je v celoti prevedena tudi v italijanščino (str. 51-97) in nemščino (str. 99-145).

V svoji uvodni študiji Ožinger najprej kratko predstavi **vlogo in pomen oglejskega patriarhata** v zgodovini Cerkve na Slovenskem. Ko govori o cerkvenopravni razdelitvi patriarhata, se posebej ustavi ob **pristojskih arhidiakona**. Za razliko od salzburških so si oglejski arhidiakoni pridobili večje pristojnosti, in sicer zaradi kompliciranih političnih razmer v deželi. Sedež patriarhata je bil namreč v Beneški republiki, večina nadškofijskega ozemlja pa pod Habsburžani, ki so, ne vedno brez razloga, v patriarhatu videli eksponenta beneške ekspanzionistične politike na habsburško ozemlje. Praktična posledica tega dejstva je bila, da je postala lokalna cerkvena uprava močnejša, ohranjeni lokalni viri o razmerah v določenem arhidiakonatu pa zanesljivejši.

Pomemben mejnik v slovenski cerkveni zgodovini nedvomno pomeni ukinitve oglejskega patriarhata leta 1751 in **ustanovitev goriške nadškofije** za avstrijski del, ter videmske nadškofije za beneški del nekdanjega patriarhata. Prvi nadškof novoustanovljene goriške nadškofije je postal Karel Mihael d'Attems. »Kot eno prvih dolžnosti, ki jo je novi ordinarij dobil takoj ob imenovanju od Svetega sedeža«, je zapisal Ožinger v svojem uvodu »je bila najčimprej opravi vizitacijo celotnega ozemlja in o tem predložiti Svetemu sedežu ustrezno poročilo«

(Ožinger, str. 13). Attems je naloženo dolžnost vzel zelo resno. »Neutrudno, natančno in vneto je obiskoval škofijo. Pri tem ga je odlikovala redka sposobnost, da vzpostavi neposredne stike s krajevno duhovščino in ljudstvom, saj je poznal vse jezike v rabi na tem bolj ali manj nedostopnem škofijskem ozemlju« (De Rosa, 9). Ožinger nadaljuje, da pri tem ni spregledal nobenega kraja, odkrival je težave in stvarne duhovne potrebe svojih vernikov, pa tudi številne napake in pomanjkljivosti. Zaradi izredne obsežnosti tega pastoralnega opravila, naporov, ki so bili z njim povezani in svojega šibkega zdravja, ki je včasih odpovedalo, je za določene predele (savinjskega arhidiakonata) delegiral kot vizitatorja kakega od svojih ožjih sodelavcev ali arhidiakonov. Attemsove vizitacije niso potekale v suhem birokratskem vzdušju, pregledovanju knjig, računov in matric, ampak so bile bogoslužno opravilo, tudi ljudski praznik z zunanjimi izrazi (sprejem v procesiji, zvonjenje, streljanje z možnarji, spremstvo trške ali meščanske garde, izročitev cerkvenih ključev pred vrati, incenzacija, poklonitev duhovščine itd.) O poteku vizitacije je vodil natančen zapisnik (Ožinger, 13). In tako je nastal obsežen zapis v 24 zajetnih zvezkih velikega formata, ki jih danes hrani Nadškofijski arhiv v Gorici.

Sledi kratka predstavitev »fonda« Attemsovih vizitacij v nadškofijskem arhivu v Gorici (13-15). O fondu je obširneje pisala že Lucía Pillon v prvi knjigi Carlo Michele d'Attems primo arcivescovo di Gorizia fra Curia Romana e Stato Absburgico, Studi introduttivi, Gorizia 1988 (Atti delle visite pastorali, 111-175). Ožinger tu le kratko povzema njene ugotovitve. Časovno zaporedje vizitacij v savinjskem arhidiakonatu (15-27) dopolni Ožinger s kratko vsebino vsakokratne vizitacije. To vsebino nato podrobneje razčleni v **osrednjem delu svojega prispevka** (27-42), ki pa mu je žal izpadel podnaslov. V tem delu nam skuša Ožinger približati vsebinsko bogastvo objavljenih vizitacijskih zapisnikov. Poleg izrazito verskih in cerkvenih zadev (kot nepokorščina cerkvenemu redu) so zlasti dragoceni opisi cerkva in njihove opreme, medsebojna pravna odvisnost dušnopastirskih postojank in njihov odnos do svetne oblasti, podatki o številu prebivalcev (duš), verski pripadnosti, socialnem stanju ljudstva in podobno.

Ko skuša sintetizirati vsebino objavljenih vizitacijskih zapisnikov, Ožinger posebej poudarja, da »ob stvarnem, materialnem svetu nastopa kot **subjekt dogajanja človek**. To je bodisi duhovnik (župnik, vikar, kaplan, beneficiat), ki se pritožuje nad svojimi verniki, ki mu kratijo bero ali zemljiškoposestne dajatve in pri tem celo fizično obračunajo z njim, pritožuje pa se tudi nad svojimi duhovnimi sobraty zaradi nediscipline, nespoštovanja, moralnih prestopkov in nepokorščine.

Na drugi strani, pravi Ožinger, ima človek določen obdobja in okolja, ki ima v tem dogajanju kot cerkveni uslužbenec ali nosilec funkcije (ključar, župan, organist, cerkovnik, gospodinja), prav tako svoje mesto in se zaveda svojih pravic bolj kakor svojih dolžnosti. Ob obisku višje nadzorne cerkvene oblasti se za svoje pravice tudi zna potegovati.

ti (ključar, ki je odrinjen od uprave cerkvenega premoženja in blagajne, cerkovnik ali organist, ker ima premalo dohodkov, tako da ne more živeti ali se mu hiša podira nad glavo). Kot tretji činitelj nastopa »ljudstvo«, naš človek s svojimi skrbmi in problemi.

Vizitacije so bile poprej javno razglašene in napovedane. Pred vizitatorja je mogel priti vsakdo in povedati svojo zadevo, pritožbo ali prošnjo. Zato pri vizitacijah vsaj občasno nastopi širši krog ljudi, včasih vsa srenja, zlasti ko prosijo za lastno dušno-pastirsko postojanko ali samo za zakramentalno cerkev ali se pritožujejo zaradi šolnine. Včasih je pri tem prisotna osebna prizadetost zaradi krivice ali prizadete časti (pritožba starca, ki je bil v cerkvi grajan zato, ker je zadremal, in neke ženske, ki jo je dal župnik na »pranger« (sramotni steber) zaradi dolgega jezika). Veliko bolj pa nas iznenadi skrb in odgovornost ljudi za skupno duhovno dobro njihove skupnosti. (38-39).

Nato Ožinger podrobno analizira **izbodišča in cilje** Attemsovega obnovitvenega delovnjaja in svojo analizo povzame v zaključni misli, kjer pravi, da je hotel biti Attems dober škof po vzorih tridentinskega koncila, vse njegovo delovanje, ki se nam kaže v pričujočih petih vizitacijah, pa dokazuje to njegovo stremeljenje. Te vizitacije pomenijo ne samo za slovensko Štajersko, ampak za večji del našega narodnega ozemlja sklep tridentinske obnove in katoliške reforme.

Sledijo **teksti vizitacij** v originalnem jeziku (od str. 147 dalje). Jezik je preprost in lahko berljiv. Okrajšave so vse razrešene, interpunkcija pa je prilagojena modernim jezikom. Precej dela si je dal avtor z izdelavo kart, na katerih je začetel vizitatorjevo pot. Tudi sicer je knjiga bogato slikovno opremljena. Poleg slik obeh goriških nadškofov, Karla Mihaela Attemsa in njegovega naslednika Rudolfa Edlinga, ter njunih pomočnikov pri vizitacijah, je v knjigi objavljena še pregledna karta goriške nadškofije v obravnavanem času, pri vsaki vizitaciji pa tudi vzorec pisave posameznih vizitacijskih zapisnikov (175, 349, 537, 699, 811). Pohvaliti velja tudi skrbno izdelana imenika krajev (873-886) in oseb (887-919).

Kljub skrbnemu lektoriranju se je v tako obsežen tekst vendarle prikradla še nekaj tiskovnih napak. Na večino je uspel avtor vendarle opozoriti v **errata corrigé** ob koncu knjige (921-922). Knjigo je vzorno opremil **Desing biro** iz Ljubljane, zahteven tisk pa je zvrtila tiskarna Graph prav tako v Ljubljani.

Ob koncu bi rad izrazil svoje **občudovanje** prof. Antonu Ožingerju za opravljeno delo. Šele ko se človek sam zagriže v tako obsežen vir, pravzaprav spozna, kako garaško delo je pripraviti za objavo takšen vir. Rad bi se zahvalil vsem trem založnikom, Arhivu Republike Slovenije, Inštitutu za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Znanstvenemu inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani, ki so imeli dovolj poguma danes izdati takšno in tako zajetno knjigo. Vedno znova poslušamo očitke, da takšnih knjig nihče ne bere, da nihče več ne zna latinščine ali tujih jezikov in podobno. Istočasno pa isti ljudje tarnajo in se pohujšujejo

nad nepoznavanjem naše preteklosti. Naši založniki pa se, kljub skromnim finančnim sredstvom, s katerimi razpolagajo, vse predobro zavedajo, da brez virov temeljite in poštene zgodovine ni. V celoti objavljeni viri pa vsaj otežujejo, če že ne preprečujejo tudi samovoljno manipulacijo z njimi. Škoda bi bilo, če bi začetno delo moralo ostati nedokončano. Na naših ramah je še izdaja vizitacijskih zapisnikov dolenskega in gorenjskega arhidiakona in slovenskega dela goriške Primorske (če smem tako reči). Čaka nas še ogromno dela in vsaj še tri knjige podobnega obsega. Izšle pa bodo lahko le, če bodo založniki naleteli na srečo, ki so pripravljena odpreti roko tudi za to vrsto sicer nehvaležnega znanstvenega dela. Zmožnosti enega takšen projekt seveda presega, če pa se jih združi več, se da narediti veliko.

Vodnik po fondih in zbirkah, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 1990, 701 strani

Branko Šuštar

»Finis coronat opus« beremo v uvodu k vodniku, ki so ga jeseni 1991 na posvetovanju v Škofji Loki predstavili Mariborčani. Vodnik po fondih in zbirkah njihovega arhiva je na voljo v tiskani obliki (150 izvodov) ali s pomočjo elektronskih medijev, kar je nedvomno pohvalna novost. Kazalo nam razgrinja strukturo vodnika v osmih skupinah fondov: 1. uprava in javne službe, 2. pravosodje, 3. prosveta, kultura, znanost, 4. sociala, zdravstvo, 5. gospodarstvo, bančništvo, 6. politične in družbeno politične organizacije, združenja in društva, 7. verske skupnosti, 8. ostalo in dodatek.

Podatki, ki jih navaja o fondu vodnik so ime fonda ali zbirke, mejne letnice ohranjenega gradiva, količina (število tehničnih enot, število tekočih metrov), informativna pomagala in jezik, nato pa sledi še nekaj »izbranih – pomembnih kategorij arhivskega gradiva z mejnimi letnicami.« Uporabnost vodnika omogočata predmetni in krajevni indeksi.

Iz uvodnih besed k vodniku se čuti večletno prizadevanje delavcev Pokrajinskega arhiva Maribor, ki so svoj del vodnika Arhivski fondi in zbirke v SFRJ, SR Slovenija (1984), nadaljevali. Kljub obsežnosti 700 strani debele knjige je vodnik skromen. Ni ne uvodov k posameznim vrstam fondov (z zakonodajo), tudi ne historiata ustvarjalca; celo časa njegovega delovanja iz vodnika ne spoznamo. Tudi literature o fondu ali o ustvarjalcu v vodniku ni. Čeprav uvode (z zakonodajo in literaturo) v posamezne skupine fondov kar malo pogrešamo, pa brez ostalih podatkov prav lahko shajamo, saj historiat fonda, pogosto pa že čas delovanja ustvarjalca fonda predstavlja za arhivista pravo študijsko pustolovščino, ki je lahko prepuščena raziskovalcu. Za uporabnika je pač najvažnejše za katera leta hrani arhiv gradivo v tem ali onem fondu. Še naj-